

FALSAFANING AKSIOLOGIK MUAMMOLARI (MADANIYAT VA SIVILIZATSIYA)

Primov Husan Abdurasul o'g'li

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti Xorijiy til yo'nalishi talabasi

Abdullayeva Sohijamol Oybek qizi

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti Xorijiy til yo'nalishi talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada madaniyat va sivilizatsiya deb ataladigan ijtimoiy hodisalar, uning ma'no – mazmuni, o'rganib chiqilishi, Madaniyatni moddiy va ma'naviy madaniyatga bo'lish, inson faoliyatining ikki asosiy sohasi — moddiy va ma'naviy ishlab chiqarishga bo'linishi haqida ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: Madaniyat, „nutq madaniyati“, „siyosiy madaniyat“, „sahxs madaniyati“.

Аннотация: В данной статье рассматриваются социальные явления, называемые культурой и цивилизацией, их значение - содержание, изучение, разделение культуры на материальную и духовную культуру, разделение на две основные области человеческой деятельности - материальное и духовное производство.

Ключевые слова: Культура, «культура речи», «политическая культура», «культура личности».

Annotation: In this article, the social phenomena called culture and civilization, its meaning - content, study, division of culture into material and spiritual culture, division into two main areas of human activity - material and spiritual production are discussed in this article. information is provided.

Keywords: Culture, "speech culture", "political culture", "personal culture".

Madaniyat murakkab va serqirra hodisadir. Uni arxeologiya va etnografiya, tarix va sotsiologiya kabi turli fanlar ham o'rganadi. Bu fanlarning har biri madaniyat deb atalmish ulkan ijtimoiy hodisani o'ziga xos tarzda, o'z vazifa va maqsadlaridan kelib chiqqan holda turli tomonlarini tadqiq etadi. Falsafa madaniyatni alohida, yakka-yakka ko'rinishlarida emas, balki yaxlit, bir butun ijtimoiy hodisa sifatida o'rganadi. Masalaning bu tartibda qo'yilishi falsafaga „Xususiy holatlardan xoli bo'lgan holda madaniyatning o'zi nima?“, degan savolga javob berishga imkoniyat yaratadi. Ijtimoiy falsafada, mohiyat e'tibori bilan, madaniyatni aynan ma'naviy faoliyat sohasi sifatida

tushunish ustuvor bo'lib keldi. Faqat XIX asr o'rtalariga kelib, „madaniyat“ tushunchasi kengroq ma'noda — inson faoliyati natijasida yuzaga kelgan barcha narsalarga nisbatan ishlatila boshlandi¹¹³. Bunday holatda madaniyat inson tomonidan yaratilgan, bokira tabiat ustiga qurilgan ikkinchi tabiat “ ma'nosini kasb etadi. Lekin madaniyatni „inson faoliyati natijasida yuzaga kelgan barcha narsalar“, deb tushunish ham yetarli va to'liq emas. Chunki, birinchidan, bunday yondashuv madaniyatni insondan tashqarida mavjud boigan qandaydir hodisa sifatida tushunishga olib keladi. Ikkinchidan, madaniyat va jamiyat tushunchalarining nisbati oydinlashmaydi. „Madaniyat“ va „jamiyat“ tushunchalarining farqi madaniyatni „ inson tomonidan yaratilgan qadriyatlar majmuasi “ deb tushunilganda ochiq ko'rinadi.

Haqiqatan ham, madaniyat insoniy mazmun va ma'no bilan sug'orilgan moddiy va ma'naviy qadriyatlar dunyosidir. Albatta, madaniyatni faqat qadriyatlar majmuasi sifatida tushunish ham to'g'ri va to'liq emas. Birinchidan, bunda yuqoridagi kabi madaniyat tayyor natijalar tizimi sifatida qaraladi, uning yaratilish jarayoni, dinamikasi e'tibordan chetda qoladi. Ikkinchidan, inson tomonidan yaratilgan hamma normalar ham foydali emas, demakki, uning taraqqiyotiga xizmat qilmaydi. Uchinchidan, u yoki bu hodisani ijobiy yoki salbiy deb qabul qilish tarixat belgilangan — davrning, jamiyatning, ijtimoiy guruhlarning qadriyat mo'ljallariga bog'liq bo'ladi¹¹⁴. Demak, madaniyatga ta'rif berayotganda madaniyat insonning ijtimoiy mavjudot sifatidagi kamolotining, insonda insoniylik xususiyatlari rivojlanishining me'yorini tavsiflovchi hodisa ekanligidan ham kelib chiqmoq lozim. Madaniyatning yuqoridagi sifatli xususiyatlari tahlilidan kelib chiqqan holda uni quyidagicha ta'rif berish mumkin. Madaniyat insonning faoliyati jarayoni, uning oqibatida yaratilgan moddiy va ma'naviy qadriyatlar bo'lib, inson kamolotida muhim omil bo'lgan ijtimoiy hodisadir. „Madaniyat“ tushunchasi inson faoliyatining o'ziga xos xususiyatlari bilan bir qatorda, bu faoliyat tarixiy taraqqiyotning ma'lum bosqichlarida milliy va etnik rivojlanishdagi sifatli o'ziga xoslik ham o'z ifodasini topadi. Masalan, biz „qadimgi davr madaniyati“, “o'zbek madaniyati“ kabi tushunchalarni yuqoridagi ma'nolarda ishlatamiz. Ayni paytda, biz „mehnat madaniyati“, „muomala madaniyati“, „nutq madaniyati“, „siyosiy madaniyat“ kabi iboralarni ham qo'llaymizki, bunday

¹¹³ Yusupov E. Falsafa. Toshkent, 2005, B – 216.

¹¹⁴ O'sha joyda. B – 216.

hollarda madaniyat kishilarning ongi, xulqi va faoliyatining ma'lum sohalaridagi xususiyatini ifodalab keladi. Bulardan tashqari, „madaniyat“ tushunchasi alohida kishining, ijtimoiy guruhning hayotiy faoliyatining o'ziga xosligini ham ifodalashi mumkin. Bunga „shaxs madaniyati“, „milliy madaniyat“ kabi tushunchalar misol bo'la oladi. Ilmiy adabiyotlarda madaniyatni moddiy va ma'naviy madaniyatga bo'lish rasm bo'lgan. Madaniyatni moddiy va ma'naviy madaniyatga bo'lish inson faoliyatining ikki asosiy sohasi — moddiy va ma'naviy ishlab chiqarish bilan bevosita bog'liqdir. Moddiy madaniyat moddiy faoliyatning barcha sohalarini va natijalarini o'z ichiga oladi. Moddiy madaniyatning muhim elementlari: ishlab chiqarish, transport, aloqa vositalaridir. Moddiy madaniyatga uy-joy, kiyim-bosh, uy-ro'zg'or buyumlari, iste'mol vositalari deb ataladigan hodisalar ham kiradi. Bularsiz ma'lum bir xalq madaniyati, uning tarixiy taraqqiyotining tur bosqichlarida o'ziga xoslik haqida to'g'ri fikr yuritish mumkin emas. Ma'naviy madaniyat esa — ma'naviy ishlab chiqarish, ijtimoiy ong shakllarini yaratish bilan bog'liq bo'lgan faoliyatning barcha sohalarini qamrab oladi. Ma'naviy madaniyat namoyon bo'lishining turli shakllari har xil tasawurlar va g'oyalalar, nazariyalar va ta'limotlar, ilmiy bilimlar va san'at asarlari, axloqiy va huquqiy normalar, falsafiy, siyosiy qarashlar, mifologiya, din va hokazolardan iborat. Bularning barchasi o'z-o'zidan paydo bolmaydi, balki, tarixiy taraqqiyotning ma'lum bosqichida turgan va o'zaro muayyan munosabatlarga kirishgan kishilar tomonidan yaratiladi. Bundan ko'rinib turibdiki, ma'naviy madaniyat ma'naviy faoliyat natijasi sifatida kelib chiqayotgan hodisalarnigina emas, balki ulami yaratish jarayonida kishilar o'rtasida yuzaga keladigan munosabatlarni ifodalash uchun ham xizmat qiladi. Moddiy va ma'naviy madaniyat bir-biri bilan uzviy bog'liq, ularning o'rtasidagi farqlar nisbiydir. Birinchidan, har ikkalasi ham madaniyat ekanligini unutmazlik kerak. Ikkinchidan, inson faoliyatining mahsuli bo'lgan ko'pgina narsalar ham aqliy, ma'naviy, ham jismoniy mehnatning natijasi sifatida paydo boladi. Boshqacha aytganda, moddiy madaniyat insonning muayyan g'oyalari, bilimlari, maqsadlarining namoyon bolishidir. Ayni paytda, har qanday ma'naviy madaniyat mahsuli ham obyektivlashuvi, o'zining moddiy (yozuv, nutq, rasm, haykal va h.k. shakllarda) ifodasini topmogl lozim. Har bir avlod madaniy rivojlanishini bo'sh joydan emas, balki, o'zidan oldingi ajdodlar yaratgan qadriyatlarni o'zlashtirishdan boshlaydi. Boshqa tomondan, bu o'zlashtirish o'ziga xos bir „xomashyo“, yangi qadriyatlar yaratish, madaniyatni yangi bosqichga ko'tarish yo'lidagi tayanch vazifasini o'taydi.

Agar mana shu ikki jarayon bo'lmaz ekan, madaniyat rivojlanishi haqida gapirish mumkin emas. Ikki jarayon — eskilik bilan yangilik o'rtasidagi obyektiv zaruriy bog'lanish vorislik deb ataladi¹¹⁵. Madaniyat rivojlanishidagi vorislik oldin erishilgan natijalarni saqlab qolish va ijodiy rivojlantirishning dialektik birligi sifatida namoyon bo'ladi. Ana shu jarayon natijasi o'laroq, madaniyatning barqaror elementlari yuzaga keladiki, odatda, ularni ifodalash uchun „an'ana“ tushunchasi ishlatiladi. Tarixiy jarayonda madaniy an'analarning roli beqiyosdir.

Madaniy an'analar tufayli kishilarning tajribasi to'planib, ajdodlardan — avlodlarga o'tib boradi. Madaniy an'analar kishilar birligining muayyanligini, o'zligini saqlab qolish imkonini beradi. An'analarsiz madaniyat boiishi mumkin emas. Madaniy an'analar avloddan-avlodga o'tib boradigan, tarixan qaror topgan va ijtimoiy ongning tarkibiy qismiga aylangan g'oyalar va bilimlar, qadriyatlar, qarashlar va tasavurlar, xulq va did normalari va h.k. kabi jarayonlarni ham o'z ichiga oladi. Madaniyatning har bir sohasida an'ana o'ziga xos ko'rinishga ega bo'ladi. Masalan, ishlab chiqarish, fan, san'at sohalaridagi an'analar bir-biridan o'zining takrorlanmas xususiyatlari bilan ajralib turadi. Agar madaniyatda faqat o'tmish natijalarini o'zlashtirish va takrorlashdan nariga o'tilmaganda edi, insoniyatning madaniy rivojlanishi haqida gap ham bo'lishi mumkin emas edi. Har bir avlod o'zidan oldingi natijalarga tayanib, ularni ijodiy rivojlantiradi, boyitadi, yangi, yuqoriroq bosqichga ko'taradi. Jahon tarixiga murojaat qiladigan bolsak, madaniy merosga munosabat doimo ziddiyatli bolganligini ko'rishimiz mumkin. Awalo, shuni ta'kidlamoq lozimki, sinflar paydo bo'lishi bilan madaniy merosga nisbatan sinfiy munosabat shakllandi. Buning natijasi o'laroq, madaniy meros ma'lum bir sinf manfaatlarini, qiziqishlaridan kelib chiqib baholanadigan bo'ldi. Bunday baholashning oqibatida ko'plab tarixiy obidalar, yodgorliklar, badiiy va san'at asarlari, ilmiy manbalar aksariyat hollarda sinf manfaatiga zid hodisalar sifatida vayron qilib, yoqib yuborildi yoki ahamiyatsiz narsalar sifatida e'tiborsiz qoldirilib, asta-sekin yo'q bo'lib ketdi. Tarix madaniy merosga diniy munosabat shaklini ham yaratdi. Dinlarning yuzaga kelishi, rivojlanishi nuqtayi nazaridan madaniyat tarixini shartli ravishda, jahon dinlari — buddizm, xristianlik, islom yuzaga kelgungacha va undan keyingi davrlarga bo'lish mumkin. Birinchi davrda insoniyat erishgan yutuqlar deyarli yo'qolib

¹¹⁵ Yusupov E. Falsafa. Toshkent, 2005, B – 217-218.

ketgan. Negaki, yuqoridagi uch jahon dini o'z hukmronligini o'rnatish yo'lida xalqlarning tarixiy va madaniy yodgorliklarini ma'jusiy hodisalar sifatida quvg'in qildilar.

Zero, madaniy an'analar saqlanib qolgan xalqni bo'ysundirish, e'tiqodini o'zgartirish ancha qiyin kechardi. Shuningdek, bu uch jahon dinlari uzoq vaqt o'zaro kurash olib bordi. Bu dinlarning tarqalgan hududiy barqarorligi yuzaga kelguncha bir necha yuz yil o'tdi va, natijada, ko'plab madaniyat durdonalari izziz yo'qolib ketdi, hamda madaniyatdagi vorislik jarayonida ma'lum uzilish sodir bo'ldi. Sovet tuzumi davrida ham madaniyatga sinfiy yondashuv tufayli madaniy merosni xolisona o'rganish imkonidan mahrum bo'lib qoldik. Respublikamizda mustaqillik tufayli bu sohada yo'l qo'yilgan kamchiliklar, xatolarga tom ma'noda barham berilmoqda, asrlarga tengdosh milliy qadriyatlarimiz, an'analarimiz tiklanmoqda, boy madaniy merosimiz o'zining ruhi va salobati bilan xalqimiz ma'naviy dunyosining tarkibiy qismiga aylanib bormoqda. Hozirgi paytda butun dunyoda madaniyatga umuminsoniy qadriyatlar nuqtayi nazaridan baho berish, har bir madaniyatga, madaniy hodisaga, uning diniy, sinfiy, milliy, mintaqaviy va h.k. mansubligidan qat'iy nazar, inson ruhiy, ma'naviy izlanishining mevasi, insonning o'z-o'zini anglashi, kamolotga intilishining bir bosqichi, ko'rinishi sifatida qarash ustuvor bo'lib bormoqda.

XULOSA

Hozirgi paytda butun dunyoda madaniyatga umuminsoniy qadriyatlar nuqtayi nazaridan baho berish, har bir madaniyatga, madaniy hodisaga, uning diniy, sinfiy, milliy, mintaqaviy va h.k. mansubligidan qat'iy nazar, inson ruhiy, ma'naviy izlanishining mevasi, insonning o'z-o'zini anglashi, kamolotga intilishining bir bosqichi, ko'rinishi sifatida qarash ustuvor bo'lib bormoqda. Respublikamizda mustaqillik tufayli bu sohada yo'l qo'yilgan kamchiliklar, xatolarga tom ma'noda barham berilmoqda, asrlarga tengdosh milliy qadriyatlarimiz, an'analarimiz tiklanmoqda, boy madaniy merosimiz o'zining ruhi va salobati bilan xalqimiz ma'naviy dunyosining tarkibiy qismiga aylanib bormoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Yusupov E. Falsafa. Toshkent, 2005, 216-226 b.
2. Nazarov Q. Qadriyatlar falsafasi. T., 2004
3. Гобозов И.А. Философия политики; 1998
4. Rahimov I. Falsafa. T., 1998.
5. Rahimov I. Fanlarning falsafiy masalalari. T., „Universitet“, 2002.